

1. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН
дисципліни „Соціальне страхування”
з розподілом навчального часу
за темами і формами занять

Тема	Кількість годин			
	Лекції	Семінарські заняття	Індивідуальна та самостійна робота	Разом
1. Сутність, принципи й роль соціального страхування	2	2	6	10
2. Іноземний досвід у сфері соціального страхування	1	1	7	9
3. Державне регулювання соціального страхування	2	2	4	8
4. Страхування тимчасової втрати працездатності	2	2	8	12
5. Медичне страхування	2	2	8	12
6. Страхування від нещасних випадків на виробництві та від професійного захворювання	2	2	8	12
7. Страхування на випадок безробіття	2	2	8	12
8. Пенсійне страхування	4	4	16	24
9. Напрямки вдосконалення соціального страхування в Україні	1	1	7	9
Разом	18	18	72	108

2. ЗМІСТ КУРСУ ЗА ТЕМАМИ

Тема 1. Сутність, принципи і роль соціального страхування

Предмет і завдання курсу. Його зв'язок з іншими теоретичними й прикладними навчальними економічними дисциплінами. Склад, структура та послідовність викладання курсу.

Визначення та економічна сутність соціального страхування. Суб'єкти й об'єкти соціального страхування. Місце соціального страхування в системі економічних категорій.

Функції соціального страхування як складової соціальної політики: захисна, компенсаційна, відтворювальна, перерозподільча, стабілізуюча. Принципи соціального страхування: особиста відповідальність, солідарність, обов'язковість, організаційне самоуправління, державне регулювання. Система соціальних гарантій населення: соціальні нормативи та джерела фінансування соціальних гарантій.

Виникнення та етапи розвитку соціального страхування. Страхові фонди як основа страхового захисту. Форми організації фондів страхового захисту. Державні цільові фонди: соціальні, економічні. Шляхи утворення державних цільових фондів. Види загальнообов'язкового державного соціального страхування залежно від страхового випадку: пенсійне страхування; медичне страхування; страхування на випадок безробіття; страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності; страхування від нещасних випадків на виробництві та від професійного захворювання; недержавне пенсійне страхування; інші види страхування, визначені законами України. Взаємозв'язок соціальних послуг і соціального страхування.

Роль соціального страхування у відновленні та збереженні працездатності робітників і гарантуванні матеріального забезпечення громадян, які втратили працездатність або її не мали. Актуальність соціального страхування для України. Правові основи діяльності з надання соціальних послуг. Закон України „Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування” та Закон України „Про соціальні послуги” (Додаток А).

Тема 2. Іноземний досвід у сфері соціального страхування

Особливості соціального страхування у Швеції. Соціальна політика в системі соціального страхування Росії.

Пенсійна система Чілі. Оцінка розвитку соціального забезпечення робітників у Німеччині. Соціальні технології США. Роль місцевого самоврядування в реалізації соціальних гарантій населення в Польщі.

Медичне соціальне страхування в Ізраїлі.

Тема 3. Державне регулювання соціального страхування

Мета і форми державного регулювання діяльності в системі надання соціальних послуг в Україні. Органи, які здійснюють державне регулювання у сфері соціального страхування відповідно до його видів. Контроль за діяльністю соціальних страхових фондів.

Захист прав споживачів соціальних послуг. Засоби державного нагляду.

Співпраця та координація діяльності між органами, що здійснюють державне регулювання соціального страхування.

Організація та контроль за наданням соціальних послуг.

Роль та місце Кабінету Міністрів України в державному регулюванні розвитку соціального страхування.

Тема 4. Страхування тимчасової втрати працездатності

Поняття загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням. Мета створення Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності. Права, обов'язки та відповідальність суб'єктів загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням.

Принципи загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності. Види матеріального забезпечення та соціальних послуг Фонду.

Формування джерел надходження у Фонд. Напрямки використання коштів Фонду. Розрахунок страхового стажу. Види фінансово-економічного забезпечення та соціальних послуг у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності.

Управління Фондом соціального страхування з тимчасової втрати працездатності. Нагляд у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням.

Бюджет та облік страхових засобів Фонду соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності. Фінансування страхових відшкодувань, соціальних послуг та профілактичних заходів.

Тема 5. Медичне страхування

Медичне страхування та його основні види. Суб'єкти й об'єкти медичного страхування

Роль медичного страхування в забезпеченні потреб робітника в страховому захисті.

Добровільне медичне страхування. Обсяг відповідальності страховика. Страхова сума. Порядок визначення розміру страхових премій і їх сплати. Права й обов'язки сторін страхових відносин. Організація роботи страхової компанії, пов'язаної з настанням відповідальності за фактом страхового випадку.

Медичне страхування громадян, які перетинають кордон.

Шляхи підвищення ефективності добровільного медичного страхування.

Тема 6. Страхування від нещасних випадків на виробництві та від професійного захворювання

Економічна сутність та роль Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та від професійного захворювання. Завдання Фонду. Принципи страхування від нещасних випадків.

Суб'єкти й об'єкти страхування від нещасних випадків. Основні поняття: нещасний випадок та професійне захворювання.

Види страхування від нещасних випадків. Добровільне страхування від нещасних випадків.

Управління Фондом соціального страхування від нещасних випадків. Обов'язки Фонду соціального страхування від нещасних випадків, що пов'язані з координацією страхової діяльності. Фінансування страхових відшкодувань, соціальних послуг та профілактичних заходів.

Нагляд у сфері страхування від нещасних випадків на виробництві та від професійного захворювання.

Тема 7. Страхування на випадок безробіття

Поняття та принципи загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття.

Види безробіття: фрикційне, структурне, циклічне. Соціальні гарантії як форма забезпечення достатнього рівня суспільного добробуту. Порядок надання матеріальної допомоги з безробіття.

Управління Фондом загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття.

Органи нагляду у сфері страхування на випадок безробіття.

Зайнятість населення за статусами зайнятості (працюючі за наймом, роботодавці, самозайняті, безкоштовно працюючі члени сім'ї), формами власності (державна, колективна, приватна та ін.), видами економічної діяльності (будівництво, послуги з ремонту, готелі та ресторани, торгівля транспортними засобами, освіта, охорона здоров'я, соціальна допомога та ін.).

Тема 8. Пенсійне страхування

Сутність та поняття загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Пенсійний фонд України як самостійна фінансова установа. Завдання Пенсійного фонду. Джерела надходження в Пенсійний фонд. Платники збору на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування. Об'єкти оподаткування для платників. Персоніфікований облік громадян у пенсійному забезпеченні.

Переваги та недоліки системи пенсійного забезпечення в Україні. Напрями використання коштів Пенсійного фонду. Поняття „пенсія”. Види пенсій: трудові, соціальні. Чинники, що обумовлюють розмір ресурсів соціального страхування, що направлені на пенсійне забезпечення: демографічні, економічні.

Місце пенсійного забезпечення в економіці України. Актуальність пенсійного страхування в системі економічних відносин. Чинники, що обумовлюють необхідність розвитку пенсійного забезпечення в Україні. Особливості та етапи реформування пенсійного страхування в Україні. Мета та завдання Пенсійної реформи.

Недержавне пенсійне страхування: економічна сутність та роль у системі соціального страхування. Суб'єкти та об'єкти недержавного пенсійного страхування. Недержавні пенсійні фонди: відкриті, корпоративні, професійні. Послуги недержавних пенсійних фондів. Доходи та витрати недержавних пенсійних фондів. Асоціація недержавних пенсійних фондів України: мета створення та основні завдання. Договір про недержавне пенсійне страхування: особливості складання для фізичних та юридичних осіб.

Іноземний досвід недержавного пенсійного страхування.

Тема 9. Напрямки вдосконалення соціального страхування в Україні

Управління страховими фондами: держава та представники суб'єктів соціального страхування. Розвиток нормативно-законодавчого забезпечення. Особливості розвитку державної системи страхового фонду документації.

Забезпечення економічного розвитку держави та формування її соціального ресурсу діючою системою пільг та субсидій у сфері соціальної допомоги населенню. Підвищення ефективності витрачання бюджетних коштів для надання суспільно необхідних послуг.

Реформування системи пенсійного забезпечення. Створення ефективної системи державного регулювання й контролю у сфері пенсійного страхування, зберігання та управління пенсійними активами, виконання заходів для забезпечення якості життя населення.

Посилення механізму регулювання соціального захисту на випадок безробіття.

Упровадження державних соціальних стандартів у сфері медичного обслуговування населення.

3. ТЕОРЕТИЧНИЙ КУРС

Тема 1. Сутність, принципи і роль соціального страхування

1.1. Сутність соціального страхування

Виникнення елементів, а згодом і системи соціального страхування об'єктивно зумовлено розвитком ринкових трудових відносин. Із перетворенням основного фактора виробництва — робочої сили — на товар і відповідно заробітної плати — на основне джерело існування для багатьох членів суспільства виникає особливий вид соціальної незахищеності — ймовірність (ризик) матеріальної незабезпеченості внаслідок втрати заробітку.

Ризик має суспільно-соціальний характер, оскільки визначається соціальними умовами і не залежить від кожної окремої людини. **Ризик — це небезпека виникнення непередбачуваних витрат у зв'язку з випадковими обставинами економічної діяльності.**

Поряд із системою оподаткування в Україні діє ще одна загальнообов'язкова система — **соціальне страхування**. Усі підприємства і приватні підприємці, що використовують найману працю, зобов'язані сплачувати страхові внески на різні види соціального страхування.

Поняття **соціального страхового ризику** — одне з ключових у теорії соціального страхування. Під ним у ст. 11 “Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування” від 14.01.98 р. № 16/98-ВР розуміють *обставини, внаслідок яких громадяни та члени їх сімей можуть втратити тимчасово або назавжди засоби до існування і потребують, таким чином, матеріальної підтримки або соціальних послуг за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням.*

Категорію соціального ризику докладно досліджував на початку ХХ ст. відомий фахівець у цій галузі М. Вігдорчик, який зазначав: “Страхованням називається така форма організації взаємодопомоги, за якою ризик відомого нещастя враховується наперед, і пов’язана з цим ризиком матеріальна тяжкість наперед розподіляється між усіма членами організації”.

Соціальне страхування — це сукупність усіх форм і видів страхування, які мають на меті забезпечення широких мас населення на випадок різних соціальних ризиків. М. Відгорчик підкреслював, що соціальним страхуванням “охоплюється ризик втрати заробітку”, що є першою ознакою соціального страхування.

Друга суттєва ознака: соціальне страхування, на його думку, охоплює робітників, службовців, домашню прислугу, дрібних ремісників, дрібних землеробів, тобто тих, хто страждає від незабезпеченості існування. Тому якщо до страхування долучався представник роботодавця, то, навіть якби це страхування і мало на меті відшкодування заробітку, воно ніякого відношення до соціального страхування не мало б.

Деякі автори трактують соціальний ризик значно ширше і відносять до нього не тільки ризик втрати заробітку, який З. Теттенбора вважала головним, а й народження дитини, необхідність догляду за нею, смерть члена сім’ї тощо.

Якщо основною ознакою соціального страхування є соціальний ризик, пов’язаний із втратою або зниженням заробітку чи зумовлений підвищенням витрат із соціально значущих причин, то необхідно відмежувати соціальне страхування від соціального забезпечення.

О. Мачульська вказує, що соціальний ризик необхідно розглядати як підставу для соціального захисту і соціального забезпечення. Дослідниця визначає його як “ймовірну подію, яка настає в результаті втрати заробітку чи іншого трудового доходу, падіння рівня життя нижче від позначки прожиткового мінімуму, і за об’єктивними соціально значущими причинами створює необхідність соціального захисту населення з боку держави”. Отже, оскільки сутність соціального ризику полягає у втраті заробітку чи іншого трудового доходу, то не варто говорити про його наявність у осіб, що не мають роботи і заробітку.

Якщо розглядати соціальний ризик у такому контексті (як це робить О. Мачульська), то до сфери соціального страхуван-

ня входять усі категорії осіб, які потребують соціального забезпечення. За такого підходу не простежуються відмінності між соціальним страхуванням і соціальним забезпеченням та соціальною допомогою.

Соціальні ризики у широкому трактуванні виступають як підстава для соціального захисту. Ризик, який є об’єктом соціального страхування, можна назвати соціально-економічним, бо він:

- 1) охоплює тільки економічно активне населення;
- 2) пов’язаний із втратою заробітку чи іншого трудового доходу внаслідок неможливості участі в економічному процесі з наступних причин:
  - біологічної (хвороба, інвалідність, старість);
  - виробничої (трудове каліцтво чи професійне захворювання);
  - економічної (безробіття);
  - соціального характеру (народження і виховання дітей).

Широке трактування соціального ризику, якого дотримується Г. Сулейманова, відображає радянські стереотипи загального державного соціального забезпечення, яке охоплювало наявні у той час види соціального страхування (пенсійне і страхування тимчасової непрацездатності). Розмежувати поняття “соціальне забезпечення” і “соціальне страхування” у тому обсязі, в якому вони виникли і розвивалися в радянському праві, досить важко, оскільки сутність соціального страхування в той період визначалася особливостями політичної системи та патерналістської форми взаємовідносин між державою і громадянином.

Соціальний захист — це:

по-перше, державна підтримка верств населення, які можуть зазнавати негативного впливу ринкових процесів, з метою забезпечення відповідного життєвого рівня, тобто заходи, що включають надання правової, фінансової, матеріальної допомоги окремим громадянам (найбільш вразливим верствам населення), а також створення соціальних гарантій для економічно активної частини населення;

по-друге, комплекс законодавчо закріплених гарантій, що протидіють дестабілізуючим життєвим факторам (інфляція, спад виробництва, економічна криза, безробіття тощо).

Основні елементи системи соціального захисту:

1) встановлення допустимих параметрів життя (розміру прожиткового фізіологічного і соціального мінімуму, мінімальної пенсії, соціальної допомоги);

2) захист населення від зростання цін і товарного дефіциту для гарантованого забезпечення прожиткового мінімуму громадянам;

3) вирішення проблеми безробіття і забезпечення ефективною зайнятості, перепідготовка кадрів;

4) пенсійне забезпечення (людей похилого піку, інвалідів, сімей, що втратили годувальника);

5) утримання дитячих будинків, інтернатів, будинків для людей похилого віку тощо;

6) соціальні трансферти (допомога з безробіття, одноразові чи щомісячні виплати на дітей, з материнства, з хвороби та інших причин, житлові субсидії тощо);

7) соціальне обслуговування (надання соціальних послуг окремим категоріям громадян та ін.);

8) надання необхідної медичної допомоги тощо.

Система соціального страхування, що ґрунтується на принципі перерозподілу, є системою *суспільної солідарності*, тому деякі вчені розглядають соціальне страхування тільки як форму соціального забезпечення.

Важливим складовим елементом системи соціального захисту населення є соціальне страхування. Поняття “соціальний захист” слід вважати за змістом ширшим і місткішим порівняно з поняттям “соціальне страхування”. **Соціальне страхування — це система заходів щодо матеріального забезпечення населення в старості, на випадок захворювання чи втрати працездатності в працездатному віці, на випадок безробіття, підтримки материнства й дитинства, охорони здоров'я громадян, при виході на пенсію тощо.**

В узагальненому розумінні система соціального страхування розв'язує два важливі соціально-економічні завдання: 1) збереження та повне відновлення працездатності активної частини населення країни; 2) гарантоване матеріальне забезпечення громадян, які втратили працездатність у зв'язку з виходом на пенсію чи не мали її в працездатному віці з тих чи інших причин. Отже, державне та приватне соціальне страхування за своїм функціональним призначенням передбачає роз-

в'язання окремих аспектів соціального захисту громадян країни. Воно спрямоване на відшкодування доходів громадян, зумовлених втратою працездатності.

Через систему соціального страхування реалізується концепція забезпечення гарантованого мінімального доходу, в якій основою є принцип розподілу з урахуванням ресурсних можливостей суспільства та визначення міри соціальних гарантій.

З метою реалізації функції соціального страхування в країні утворюються спеціальні страхові фонди. Формування цих фондів забезпечується в основному за рахунок податків і відрахувань (за певними встановленими державою нормативами) з нарахованої заробітної плати та інших доходів громадян. Також є фонди страхування, які формуються за рахунок внесків самих страхувальників.

Збір до Державного фонду соціального страхування включає в себе відрахування до таких фондів: Пенсійного фонду, Фонду соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності і витратами, обумовленими народженням і похованням, Фонду соціального страхування від нещасного випадку на виробництві і професійному захворюванні, що спричинили за собою втрату працездатності, Фонду соціального страхування на випадок безробіття. Розміри цих фондів визначаються рівнем середньої заробітної плати, чисельністю активно працюючого населення та рівнем нормативної тарифної ставки відрахувань на формування окремих фондів.

Ознаки соціального страхування, які одночасно характеризують його відмінність від соціального забезпечення і окреслюють перспективи його подальшого розвитку:

— виконання функції не тільки компенсації соціального ризику, а й запобігання несприятливим наслідкам ризикової ситуації;

— передбачення соціально-економічного ризику (**наприклад**, ймовірності настання для працівника матеріальної незабезпеченості внаслідок втрати заробітку);

— кінцева тривалість ризикової ситуації (період між її виникненням і переходом до нормальних умов життєдіяльності) тощо.

Попереднє виявлення і врахування ризику виражається також у профілактичній спрямованості страхування. Вона характерна, зокрема, для соціального страхування від нещасних ви-

падків на виробництві і професійних захворювань, коли стан охорони праці і техніки безпеки на підприємстві поряд зі ступенем професійного ризику може бути основою для встановлення знижок чи надбавок до страхових тарифів.

Друга ознака, яка відмежовує соціальне страхування від соціального забезпечення, — це спосіб фінансування. Страхові внески завжди складають частину заробітної плати чи доходу застрахованої особи, навіть у тому випадку, коли за найманого працівника внески сплачує роботодавець. Соціальне страхування на відміну від соціального забезпечення не є для застрахованих безоплатним і безеквівалентним. Проблема полягає в тому, що у нашій державі соціальне страхування розвивалось як форма соціального забезпечення, поступово втрачаючи свою страхову специфіку і переростаючи у загальне соціальне забезпечення. Тому так і не був реалізований принцип еквівалентності страхового забезпечення сплаченим внескам.

Третя ознака (найважливіша) соціального страхування — це високий рівень соціального забезпечення. Це відповідає економічній логіці страхування, яке організовується для того, щоб захистити громадянина від несприятливих наслідків втрачання досягнутого рівня життя.

Одним із об'єктивних факторів розвитку суспільства є необхідність матеріального забезпечення осіб, які за певних причин не беруть участь у суспільній праці і не можуть за рахунок її оплати підтримувати своє існування. В умовах функціонування товарно-грошових відносин ця проблема вирішується за допомогою формування і використання визначених грошових страхових фондів.

Соціальне страхування — це система економічних відносин, за допомогою якої формуються і витрачаються кошти фондів для матеріального забезпечення непрацездатних.

У соціально-політичному аспекті **соціальне страхування** є способом реалізації конституційного права громадян на матеріальне забезпечення в старості, у випадках хвороби, повної або часткової втрати працездатності або недостачі такої від народження, при втраті годувальника, при безробітті.

Необхідність соціального страхування обумовлена наступними причинами:

— наявністю осіб, які з огляду на певні обставини не беруть участі в суспільно корисній праці, тобто не можуть за рахунок

заробітної плати виживати або підтримувати мінімальний життєвий рівень;

— наявністю громадян, що є працездатними, але не мають можливості реалізувати цю працездатність.

Система соціального страхування має *дві складові*:

- відновлення і збереження працездатності робітників;
- гарантування матеріального забезпечення громадян, що втратили працездатність або її не мали, шляхом надання соціальних послуг.

Матеріальною основою для виконання цих завдань виступають визначені фонди з характерними для них напрямками використання грошових коштів.

Соціальні послуги — комплекс правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги, з метою поліпшення або відтворення їх життєдіяльності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя.

Формами надання соціальних послуг є матеріальна допомога та соціальне обслуговування.

Соціальне обслуговування — система соціальних заходів, яка передбачає надання соціальних послуг соціальними службами окремим особам чи групам населення для подолання або пом'якшення життєвих труднощів, підтримки їх соціального статусу та повноцінної життєдіяльності.

1.2. Функції соціального страхування

Функції соціального страхування:

— формування грошових фондів, з яких покриваються витрати, пов'язані з життєдіяльністю непрацездатних і осіб, що з огляду на обставини не беруть участі в трудовому процесі;

— забезпечення потрібної структури трудових ресурсів;

— зменшення розриву в рівнях матеріального забезпечення працюючих і непрацюючих (безробітні, інваліди) громадян;

— сприяння вирівнюванню життєвого рівня різних соціальних груп населення, не залучених до трудового процесу;

— підтримка сформованого матеріального рівня застрахованого, якщо звичайне джерело доходу стає для нього недоступним (захисна функція);

— відшкодування збитку з втрати працездатності і збитку здоров'я за допомогою матеріального відшкодування втрати заробітку, а також оплати послуг у зв'язку з лікуванням і реабілітацією (компенсаційна функція);

— забезпечення застрахованим (і членам їхніх родин) покриття усіх витрат, достатніх для нормального протікання відтворювального циклу, що охоплює практично весь життєвий цикл, у випадку хвороби, старості, інвалідності, безробіття, вагітності (відтворювальна функція);

— вплив на суспільний розподіл і перерозподіл: соціальні виплати збільшують частку вартості, що направляється на споживання застрахованим; це полягає в поділі матеріальної відповідальності за соціальні ризики між усіма застрахованими, роботодавцями і державою (перерозподільча функція);

— узгодження інтересів соціальних суб'єктів з ряду принципів для життєдіяльності найманих робітників питань (стабілізуюча функція).

Для проведення реформи соціального страхування в Україні розроблена **нова модель** соціального страхування, яка відповідає вимогам ринкової економіки і включає такі напрямки:

✓ підвищення ролі, розширення прав і обов'язків основних суб'єктів страхування — працівників, наймачів, страхових організацій і держави;

✓ обґрунтування основних видів соціального страхування як автономних елементів соціального захисту;

✓ визначення мінімальних норм соціального захисту у випадку втрати працездатності, кола осіб, що підлягають обов'язковому соціальному страхуванню, порядку призначення та надання всіх видів соціальної допомоги;

✓ визначення основних джерел фінансових надходжень до фондів страхування, обґрунтування соціально справедливої моделі розподілу фінансового “вантаж” наймачами, застрахованими і державою, досягнення на цій основі соціального консенсусу;

✓ визначення складу і структури органів страхування, їх функцій, прав і повноважень, відповідальності, умов і суб'єктів правонаступництва, гарантів фінансово-правової стабільності і надійності соціального захисту.

1.3. Загальні поняття системи загальнообов'язкового державного соціального страхування

Для реалізації Концепції соціального забезпечення населення групою спеціалістів міністерств і відомств були розроблені Основи законодавства України про соціальне страхування, прийняті у вигляді базового рамкового закону. Основами законодавства визначені принципи, правові, фінансові й організаційні основи ЗДСС громадян. Цей документ був прийнятий Верховною Радою України і набрав сили ще в 1998 році, а в 2001 році набрали сили передбачені ст. 2 і 4 Основ законодавства закони та деякі інші нормативно-правові акти, які «...регулюють відносини у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування».

Найбільш важливе значення джерел формування грошових фондів ЗДСС отримують страхові внески від роботодавців і застрахованих осіб.

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування — це система прав, обов'язків і гарантій, що передбачає надання соціального захисту, тобто матеріальне забезпечення громадян у випадку хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття за незалежними від них обставинами, а також у старості й у інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, сформованих шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом.

Страховий стаж — це період (строк), протягом якого особа підлягала державному соціальному страхуванню і сплачувала збір (самостійно, роботодавцем) на страхування, якщо інше не передбачено законодавством.

Страховий ризик — обставини, внаслідок яких громадяни і/або члени їхніх родин можуть утратити тимчасово або назавж-

ди засоби до існування і тоді потребують матеріальної підтримки або споживання соціальних послуг із ЗДСС.

Страховий випадок — подія, з настанням якої виникає право застрахованої особи на одержання матеріального забезпечення або соціальних послуг, передбачених законами України за окремими видами ЗДСС.

Державні цільові фонди (ДЦФ) — це форма перерозподілу і використання фінансових ресурсів, залучених державою для фінансування суспільних потреб із визначених джерел, що мають цільове призначення та знаходяться в розпорядженні центральних і місцевих органів влади (рис. 1.1).

Шляхи створення ДЦФ:

- виділення коштів Державного бюджету на цілі, що мають першочергове значення для країни на цей момент;
- формування спеціальних фондів, що мають самостійні джерела фінансування.

Цільові фонди бюджету включають бюджетні призначення винятково на конкретні цілі у випадках:

- передбаченого законом покриття витрат з конкретно визначеного джерела надходжень;
- одержання центральними, місцевими органами влади або безпосередньо розпорядником бюджетних дотацій, грантів або подарунків у вартісному розрахунку на конкретну мету.

Структура фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування України наведена у Додатку Б.

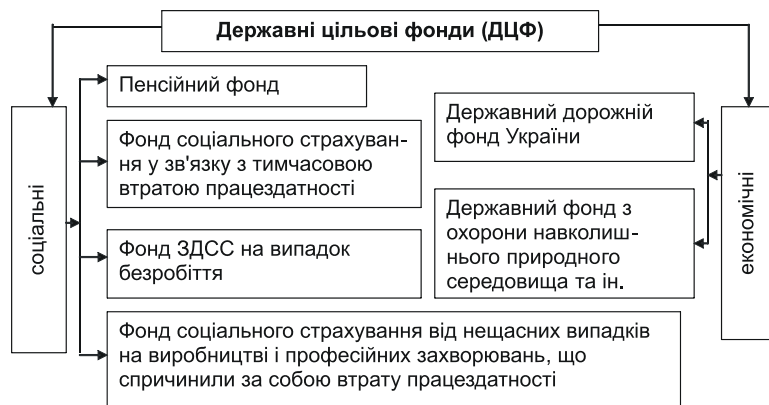

Рис. 1.1. Структура державних цільових фондів

Цільові фонди певним чином доповнюють Державний бюджет, мають цільове призначення і на інші цілі не використовуються.

1.4. Етапи розвитку системи соціального страхування

1.4.1. Етапи реформування системи соціального страхування в Україні

Система соціального страхування в Україні пройшла у своєму розвитку декілька етапів:

I етап — 1998 рік — прийняття Закону «Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування». Враховуючи важливість цього законодавчого акта, Президія Верховної Ради України Постановою прийняла рішення про проведення 8 квітня 1996 року парламентського слухання щодо цього законопроекту. Обговоривши проект закону, учасники парламентського слухання в основному схвалили його й рекомендували Верховній Раді після відповідного доопрацювання розглянути цей законопроект.

Основи законодавства України про соціальне страхування були доопрацьовані і подані до Верховної Ради. Парламент розглядав їх тричі у першому читанні, двічі — у другому і 14 січня 1998 року прийняв Основи. Цим самим було відкрито шлях для розробки законопроектів з окремих видів соціального страхування.

II етап — 1999–2000 р. — прийняття законів відповідно до Основ законодавства України із загальнообов'язкового державного соціального страхування. Верховною Радою України були прийняті Закони “Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності” (23 вересня 1999 року № 1105-XIV), “Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття” (2 березня 2000 року № 1533-III), “Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням” (від 18 січня 2001 року № 2240-III).

Таким чином, в Україні було створено законодавчі умови для становлення системи загальнообов'язкового державного соціального страхування, яка базується на вимогах Європейського кодексу соціального забезпечення (1964 р.) та рекомендаціях Міжнародної організації праці (МОП) № 67 (1944 рік).

III етап — 2001 р. — впровадження державного соціального страхування. Відповідно до прийнятих законів, у 2001 році запроваджено три види загальнообов'язкового державного соціального страхування: на випадок безробіття; у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням і похованням; від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності.

IV етап — 2002–2006 рр. — удосконалення законодавства з загальнообов'язкового державного соціального страхування, впровадження пенсійного та розробка основ медичного соціального страхування.

1.4.2. Етапність становлення Пенсійного фонду України

Пенсійний фонд у своєму розвитку мав декілька еволюційних перетворень:

1990 рік — створення Пенсійного фонду України.

1991 рік — вперше пенсії профінансовано з коштів Пенсійного фонду, а не з державного бюджету.

1992 рік — початок реформування тарифної пенсійної системи (зниження тарифу до 37% від Фонду оплати праці).

1995 рік — закріплення обов'язковості реєстрації платників страхових внесків в органах Пенсійного фонду.

1998 рік — затвердження Основних напрямів реформування пенсійного забезпечення в Україні, зокрема запровадження виплати пенсій через установи банків за згодою пенсіонера.

1999 рік — початок переходу на персоналізований облік у системі обов'язкового державного пенсійного страхування (на базі експерименту у Львівській області).

2001 рік — Послання Президента України до Верховної Ради і Кабінету Міністрів України «Про основні напрями реформування системи пенсійного забезпечення населення України» та ухвалення проектів законів України «Про загальнообов'яз-

кове державне пенсійне страхування», «Про недержавне пенсійне забезпечення».

2002 рік — т. ч. — здійснення переходу на призначення й оформлення пенсій у Пенсійному фонді України.

1.5. Види загальнообов'язкового державного соціального страхування

Залежно від страхового випадку існують наступні види загальнообов'язкового державного соціального страхування:

- ✓ пенсійне страхування;
- ✓ страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності і витратами, обумовленими народженням і похованням;
- ✓ страхування від нещасного випадку на виробництві і при професійному захворюванні, що спричинили за собою втрату працездатності;
- ✓ страхування на випадок безробіття;
- ✓ медичне страхування;
- ✓ інші види страхування, передбачені законами України.

Для забезпечення виконання Закону України «Про пенсійне забезпечення» у 1992 році був створений *Пенсійний фонд України* як самостійна фінансова структура. Засоби фонду не входять у Державний бюджет і не можуть бути використані на інші цілі, крім виплати пенсій і допомоги. У 2003 році в Україні нараховувалося близько 14,5 млн пенсіонерів, із них 2 млн інвалідів, 110 тис дітей-інвалідів, 650 тис громадян, які потерпіли від Чорнобильської катастрофи, 400 тис самотніх старих громадян і 51 тис. підопічних у будинках-інтернатах. Середня пенсія складала 30–40% від прожиткового рівня.

Страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності і витратами, обумовленими народженням і похованням, передбачає:

- матеріальне забезпечення громадян у випадку втрати заробітної плати (доходу) внаслідок тимчасової втрати працездатності або потребою наглядати за хворою дитиною, дитиною-інвалідом, хворим членом родини, внаслідок вагітності та пологів, нагляду за малолітньою дитиною;

- часткову компенсацію витрат, пов'язаних із народженням дитини, зі смертю застрахованої особи або членів родини;
- надання соціальних послуг за рахунок бюджету Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, що формується шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також за рахунок інших джерел, передбачених законодавством. Фонд належить до цільових позабюджетних страхових фондів.

Страхуванням від нещасних випадків на виробництві та від професійних захворювань, що спричиняють втрату працездатності, здійснюється соціальний захист з охорони здоров'я і життя громадян.

Додатково беруть участь у цьому державні фонди: соціального страхування на випадок безробіття, Фонд Чорнобиля, охорони середовища проживання та дорожний фонд України (у складі Держбюджету).

Фонд соціального страхування створено для управління страхуванням на випадок безробіття, збору й акумуляції страхових внесків, контролю за використанням засобів для надання соціальних послуг.

Перелік осіб, які підлягають медичному страхуванню, досить великий і охоплює практично всі категорії громадян. Проект Закону «Про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування» було відхилено ВРУ, тому що його редакція потребує значних змін.

Фонд Чорнобиля — фонд для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи. Був створений відповідно до Постанови Верховної Ради України № 2006-ХІІ від 20 грудня 1991 року. Розпорядником засобів є Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій і захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи. Порядок формування дохідної частини і напрямків використання Фонду визначаються законом про Державний бюджет на відповідний рік.

Державний фонд охорони навколишнього природного середовища створений у 1991 році для концентрації засобів з метою цільового фінансування природоохоронних і ресурсозберігаючих заходів, а також для зменшення впливу забруднення навколишнього середовища на здоров'я населення.

1.6. Суб'єкти й об'єкти соціального страхування

Соціальне страхування — обов'язковий елемент економічної системи держави. Воно має на меті або відшкодування збитків, завданих окремому господарству в разі стихійного лиха, або надання певної суми коштів окремій особі у випадку настання заздалегідь визначеної події, пов'язаної з життям цієї особи.

Суб'єктами загальнообов'язкового державного соціального страхування, незалежно від його виду, є:

- страховики;
- страхувальники;
- застраховані особи;
- в окремих випадках — члени родин застрахованих осіб та інші особи.

Об'єктом загальнообов'язкового державного соціального страхування є страховий випадок, із настанням якого у застрахованої особи (або члена його родини, іншої особи) виникає право на одержання соціального матеріального забезпечення та соціальних послуг.

1.7. Принципи соціального страхування

Організація соціального страхування громадян України здійснюється на **принципах**:

- законодавчого визначення умов і порядку здійснення соціального страхування;
- особистої відповідальності — працівники самостійно беруть участь у фінансуванні страхування, розмір виплат залежить від попередніх внесків працівників та їхнього страхового стажу;
- солідарності — роботодавці, працівники і держава беруть фінансову участь у страхуванні, створюючи своїми внесками основу матеріальної допомоги (при настанні страхових випадків) менш забезпеченим;
- організаційного самоврядування — керівництво органами соціального страхування здійснюється повноважними представниками працівників і роботодавців, що зміцнює солідарність двох соціальних суб'єктів і страхових товариств, робить систему соціального страхування «прозорою» для громадськості, сприяючи соціальній стабільності, формуванню демократичної свідомості населення;

- загальності — соціальне страхування поширюється на широкі кола тих, хто його потребує, що встановлено в законодавчому закріпленні гарантій реалізації прав застрахованих, порядку здійснення відповідних виплат і надання послуг;

- обов'язковості (примусовості) незалежно від волі і бажання роботодавців і застрахованих, що знаходить втілення в **обов'язковому характері** (відповідно до закону) сплати страхових внесків роботодавцями і працівниками, а також у визначених випадках державою з державного бюджету;

- державного регулювання — законодавчого закріплення гарантій прав у галузі страхового захисту, рівня виплат і якості послуг, умов призначення допомог, контролю за правильністю використання фінансових коштів.

Слід зауважити, що в наш час в Україні не реалізується у повному обсязі такі принципи функціонування соціального страхування, як автономність і відносна саморегульованість. Проте в нашій країні лише почалося формування розвиненого громадянського суспільства, в якому особа виступає як рівноправний соціальний партнер держави, а інститутам соціального страхування притаманне помітне прагнення дистанціюватися від політики (шляхом недержавного управління, фінансування за рахунок спеціальних внесків, а не загальних податків). Чинна система соціального страхування не є досконалою і може бути охарактеризована, як переважно державна. Держава залишається провідним суб'єктом відносин, тому що управляє фінансовими засобами соціального страхування. З введенням єдиного соціального податку, що об'єднуватиме страхові внески на пенсійне страхування та страхування на випадок тимчасової непрацездатності, роль держави у системі соціального страхування може ще зрости.

1.8. Система соціальних гарантій населення: соціальні нормативи і джерела фінансування соціальних гарантій, індексація

1.8.1. Система соціальних гарантій населенню

Уряд і держава несуть відповідальність за надання громадянам соціального захисту і забезпечення рівного доступу до задоволення соціальних потреб.

Соціальний захист — це комплекс законодавчо закріплених соціальних норм, що гарантує держава окремим верствам населення, а також за певних умов усім членам суспільства (під час зростання інфляції, спаду виробництва, економічної кризи, безробіття та ін.).

Особливістю соціального захисту є його адресна спрямованість, тобто соціальна допомога у визначених обсягах тим громадянам, які її потребують. Система соціальної допомоги побудована на фінансуванні за рахунок податків та інших надходжень до державного бюджету.

Держава повинна гарантувати кожному зайнятому у процесі виробництва:

- а) забезпечення мінімального рівня заробітної плати та її індексацію;
- б) помірні податки;
- в) невтручання у підприємницьку діяльність.

Індексації, згідно законодавства, підлягають такі грошові доходи населення:

- державні пенсії;
- різні види соціальної допомоги (сім'ям з дітьми, з безробіття та ін.);
- стипендії;
- оплата праці.

Соціальні гарантії забезпечуються через спеціальні державні органи, профспілки, громадські організації.

Соціальні гарантії мають здійснюватися за **трьома основними напрямками**.

1. Державне гарантування кожному громадянину, зайнятому трудовою діяльністю, нормального рівня добробуту через забезпечення мінімальної заробітної плати, її індексації, помірних податків і невтручання у підприємницьку діяльність.

2. Задоволення пріоритетних потреб суспільства, які держава не може довірити кожному громадянину особисто. До них належать потреби у здобутті загальної освіти, вихованні дітей і підлітків, проведенні культурно-освітньої роботи, підготовці кадрів, організації охорони здоров'я і розвитку фізичної культури членів суспільства. Держава законодавчо гарантує задоволення вказаних потреб за рахунок бюджету в мінімально достатніх розмірах у формі безплатних послуг. Об'єм таких по-

слуг завжди повинен залежати від розміру прямих і непрямих податків, що стягуються з громадян.

3. Вирівнювання якості життя окремих груп населення, недостатня забезпеченість яких пов'язана переважно з причинами, що не залежать від їхніх трудових зусиль. Такими причинами можуть бути підвищення навантаження утриманців на працездатних, стан здоров'я, вік, втрата роботи, кризові явища в економіці. У цьому випадку формами задоволення відповідних потреб можуть бути пенсії, допомога, стипендії, грошові виплати, їхня індексація, різні пільги.

Наведені форми соціальних гарантій сприяють тому, що стає можливим підтримання життєвого рівня, а також розвитку здібностей людини незалежно від її матеріального стану, рівня заробітної плати і впливу економічних та інших зовнішніх факторів.

Соціально-економічні гарантії — це забезпечення державою задоволення різноманітних потреб громадян на рівні соціально визнаних норм. Соціально-економічні гарантії громадянам — це об'єктивна необхідність для будь-якої правової держави, зміст і доцільність її існування.

В умовах різноманіття форм власності, розширення видів індивідуальної трудової діяльності потрібні заходи щодо забезпечення соціальних гарантій з боку держави, які мають гарантувати кожному громадянину певний рівень благ і послуг, як за рахунок внесків самого громадянина, так і шляхом перерозподілу державних ресурсів, призначених на цілі матеріального забезпечення населення.

Гарантії держави:

- створення громадянам умов щодо їх самозабезпечення життєво необхідними благами, для задоволення власних потреб;
- вилучення у громадян частини створеного ними валового внутрішнього продукту, повернення їм (поза зв'язком із вилученою частиною) благ і послуг у формі освіти, дошкільного виховання, охорони здоров'я, культурного обслуговування, соціального страхування і забезпечення;
- надання за рахунок вилучення у громадян частини валового внутрішнього продукту певної кількості благ і послуг тим громадянам, які за фізичними даними неспроможні самі забезпечити себе всім необхідним (пенсії інвалідам дитинства,

утримання будинків для інвалідів і людей похилого віку, надання різних видів допомоги).

Загальна сума благ і послуг, що споживаються населенням за відповідний період, становить *фонд споживання*. Його величина завжди обмежена розмірами створеного внутрішнього валового продукту, а також обов'язковими витратами, які повинна здійснювати держава для забезпечення виконання своїх функцій (на оборону, управління, наукові дослідження, створення резервів).

Основні принципи системи соціальних гарантій населенню (СГН) закладені в Конституції України, де зазначено, що громадяни України мають право на:

- достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло;
- підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом;
- соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, а також у старості та в інших випадках, передбачених законодавством. Пенсії, інші види соціальних виплат і допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законодавством;
- охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Держава створює умови для ефективного й доступного всім громадянам медичного обслуговування. У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безплатно, наявна мережа таких закладів не може бути зменшена. Держава сприяє розвитку лікувальних закладів усіх форм власності.

Джерелом підвищення добробуту громадян мають стати ефективна праця, трудова активність та підприємницька ініціатива. У зв'язку з цим для працездатної частини населення пріоритетне значення має захист їхніх основних прав у сфері праці в умовах різних форм власності та соціальне страхування на випадок втрати роботи, при досягненні пенсійного віку, тимчасовій чи постійній втраті працездатності.

Соціальна допомога повинна мати адресний характер. **Держава має гарантувати мінімум соціальних і матеріальних благ** через механізми:

— встановлення на державному рівні фінансового забезпечення мінімальних соціальних гарантій (мінімальної заробітної плати, пенсій за віком, стипендій тощо);

— здійснення у зв'язку з ціною лібералізацією превентивних соціальних заходів, адресного вибіркового надання соціальної допомоги та компенсаційних виплат;

— захисту купівельної спроможності малозабезпечених громадян через щомісячний перегляд розміру сукупного доходу, що дає право на допомогу, та цільової грошової допомоги відповідно до зміни індексу цін.

Види надання соціальних гарантій населенню подана на рис. 1.2.

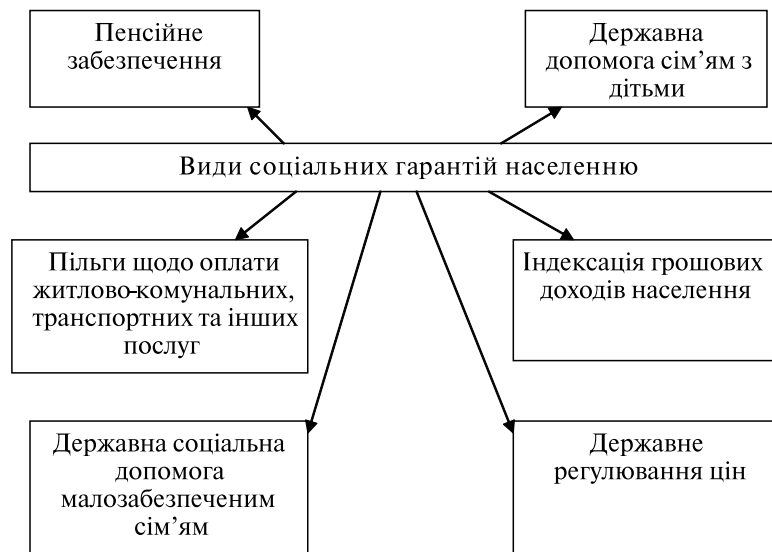

Рис. 1. 2. Види соціальних гарантій населенню

Загальні видатки держави на пенсійне забезпечення у 2003 році становили понад 12 млрд грн, майже 10 – 12% відсотків від ВВП. Основною метою в пенсійному забезпеченні є наближення розміру пенсій до розміру середньої заробітної плати.

Дотація як форма соціальних гарантій використовується в Україні для деяких видів товарів і послуг з метою утримання їхньої ціни на низькому рівні.

Соціальні гарантії на випадок безробіття надаються відповідно до Закону України “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття” шляхом створення Фонду сприяння зайнятості населення (ФЗ) за рахунок страхових внесків підприємницьких структур, громадян, надходжень із Державного та місцевих бюджетів, інших надходжень.

Кошти ФЗ використовуються для фінансування організації професійної орієнтації населення; професійного навчання працівників, що звільняються, і безробітних, сприяння їхньому працевлаштуванню; на виплату допомоги у разі безробіття; організацію додаткових робочих місць; на інші витрати, пов’язані з соціальними гарантіями прав громадян на працю.

Важливим кроком у забезпеченні соціальних гарантій громадян було прийняття Закону України “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування у зв’язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням” і Закону України “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності”.

Значна увага приділяється наданню соціальних гарантій певним верствам населення. Так, було прийнято Закони України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту” й “Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні”, де передбачене надання значної кількості пільг і привілеїв, а також додаткове матеріальне забезпечення для вказаних категорій громадян.

Джерелами фінансування соціальних гарантій виступають:

- 1) державний бюджет;
- 2) кошти місцевих бюджетів;
- 3) страхові фонди:

— Фонд соціального страхування щодо тимчасової втрати працездатності;

— Фонд загальнообов’язкового державного страхування на випадок безробіття;

— Фонд страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань;

— Фонд медичного страхування (за рахунок страхових внесків підприємств і громадян, а також благодійних внесків громадян і підприємств, кредитів банків та інших джерел, не заборонених законодавством України);

— Державний та недержавні Пенсійні фонди.

Механізм реалізації соціальних гарантій. Держава повинна гарантувати всім громадянам мінімум соціальних послуг і матеріальних благ через низку механізмів:

1. Визначення розмірів мінімальних соціальних гарантій (мінімальної заробітної плати; пенсій за віком; стипендій тощо).

2. Здійснення превентивних соціальних заходів у зв'язку з ціновою лібералізацією:

- адресного вибіркового надання соціальної допомоги;
- здійснення компенсаційних виплат незахищеним верствам населення тощо.

Захист купівельної спроможності малозабезпечених громадян відбувається через щомісячний перегляд:

- середньодушового сукупного доходу, що дає право на допомогу;
- цільової грошової допомоги відповідно до зміни індексу споживчих цін.

1.8.2. Державні соціальні стандарти і нормативи

Державні соціальні стандарти і нормативи формуються, встановлюються і затверджуються у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Соціальні стандарти — це стандарти у сфері соціальних відносин (мінімальна чи середня заробітна плата, мінімальна пенсія, рівень прожиткового мінімуму, тривалість робочого тижня, відпустки, умови праці тощо), які офіційно встановлюються державою.

Державні соціальні стандарти і нормативи встановлюються з метою:

— впровадження механізму реалізації соціальних прав і державних соціальних гарантій громадян, визначених Конституцією України;

— визначення пріоритетів державної соціальної політики щодо забезпечення потреб людини в матеріальних благах і послугах та фінансових ресурсах для їх реалізації;

— визначення та обґрунтування розмірів видатків Державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим і місцевих бюджетів, соціальних фондів на соціальний захист і забезпечення населення та утримання соціальної сфери.

На основі соціальних стандартів визначаються розміри основних соціальних гарантій, мінімальних розмірів заробітної плати та пенсії за віком, інших видів соціальних виплат і допомоги.

Державні соціальні стандарти обов'язково враховуються при розробці програм економічного й соціального розвитку.

Формування державних соціальних стандартів і нормативів здійснюється за такими **принципами**:

- забезпечення визначених Конституцією України соціальних прав і державних соціальних гарантій достатнього життєвого рівня для кожного;
- законодавче встановлення найважливіших державних соціальних стандартів і нормативів;
- диференціація за соціально-демографічними ознаками визначення нормативів;
- наукова обґрунтованість норм споживання й забезпечення;
- соціальне партнерство;
- гласність та громадський контроль при їх визначенні й застосуванні;
- урахування вимог норм міжнародних договорів України у сфері соціального захисту і трудових відносин.

За характером задоволення соціальних потреб соціальні нормативи поділяються на:

✓ **нормативи споживання** — розміри споживання в натуральному обсязі за певний проміжок часу (рік, місяць, день) продуктів харчування, непродовольчих товарів поточного споживання та деяких видів послуг;

✓ **нормативи забезпечення** — визначена кількість наявних в особистому споживанні предметів довгострокового користування, а також забезпечення певної території мережею закладів охорони здоров'я і освіти, а також підприємств, установ, організацій соціально-культурного, побутового, транспортно-обслуговування й житлово-комунальних послуг;

✓ **нормативи доходу** — розмір особистого доходу громадянина або сім'ї, який гарантує їм достатній рівень задоволення потреб, що обчислюється на основі визначення вартісної величини набору нормативів споживання й забезпечення.

За рівнем задоволення соціальних потреб соціальні нормативи поділяються на:

✓ **нормативи раціонального споживання** — рівень, що гарантує оптимальне задоволення потреб;

✓ **нормативи мінімального споживання** — соціально прийнятний рівень споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг, виходячи із соціальних або фізіологічних потреб;

✓ **статистичні нормативи** — нормативи, що визначаються на основі показників фактичного споживання або забезпеченості для всього населення чи його окремих соціально-демографічних груп.

За сферою обслуговування соціальних потреб соціальні нормативи розрізняють у галузях:

- житлово-комунального обслуговування;
- транспортного обслуговування;
- охорони здоров'я;
- освіти тощо.

Державні соціальні стандарти і нормативи формуються, встановлюються та затверджуються у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, за участю та погодженням з іншими сторонами соціального партнерства, якщо інше не передбачено Конституцією й законами України.

Базовим державним соціальним стандартом є прожитковий мінімум, встановлений законом, на основі якого визначаються державні соціальні гарантії та стандарти у сферах доходів населення, житлово-комунального, побутового, соціально-культурного обслуговування, охорони здоров'я та освіти.

Прожитковий мінімум — мінімальна кількість життєвих засобів, необхідних для підтримки життєдіяльності працівника та відновлення його робочої сили. Він визначає нижню межу суспільно необхідного рівня життя за певних умов розвитку суспільства і є динамічною соціально-економічною категорією. У 2004 році для непрацюючих громадян він становив 284,69 грн.

При аналізі прожиткового мінімуму розрізняють:

фізіологічний мінімум — вартість товарів та послуг, необхідних для задоволення тільки основних фізіологічних потреб, причому протягом відносно короткого періоду, практично без придбання одягу, взуття, інших непродовольчих товарів;

соціальний мінімум (бюджет мінімального достатку) — мінімальні норми задоволення фізіологічних, соціальних і духовних потреб. Це вартість товарів та послуг, які суспільство визнає необхідними для збереження прийняттого рівня життя.

Фактори, що обумовлюють рівень прожиткового мінімуму: ціни, інфляція, кількісна оцінка набору споживчих благ та послуг.

Прожитковий мінімум визначається на основі так званого кошика споживача.

Кошик споживача — вартість стандартного набору товарів та послуг масового вживання середнього споживача в конкретній країні у певний час.

Державні соціальні стандарти у сфері доходів населення встановлюються з метою визначення розмірів державних соціальних гарантій у сфері оплати праці, виплат за обов'язковим державним соціальним страхуванням, права на отримання інших видів соціальних виплат і державної соціальної допомоги та їх розмірів, а також визначення пріоритетності напрямів державної соціальної політики.

До державних **соціальних нормативів** у сфері охорони здоров'я належать:

- перелік та обсяг гарантованого рівня медичної допомоги громадянам у державних і комунальних закладах охорони здоров'я;
- нормативи надання медичної допомоги, що включають обсяг діагностичних, лікувальних і профілактичних процедур;
- показники якості надання медичної допомоги;
- нормативи пільгового забезпечення окремих категорій населення лікарськими засобами та іншими спеціальними засобами;
- нормативи забезпечення стаціонарною медичною допомогою;
- нормативи забезпечення медикаментами державних і комунальних закладів охорони здоров'я;

- нормативи санаторно-курортного забезпечення;
- нормативи забезпечення харчуванням у державних і комунальних закладах охорони здоров'я.

Основні **державні соціальні гарантії** встановлюються законами з метою забезпечення конституційного права громадян на достатній життєвий рівень.

До числа *основних державних соціальних гарантій* належать:

- мінімальний розмір заробітної плати;
- мінімальний розмір пенсії за віком;
- неоподатковуваний мінімум доходів громадян;
- величина межі індексації грошових доходів громадян;
- пільги щодо оплати житлово-комунальних, транспортних послуг, послуг зв'язку та критерії їх надання.

Державні соціальні гарантії є **обов'язковими** для всіх державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності.

Надання державних соціальних гарантій здійснюється за рахунок бюджетів усіх рівнів, коштів підприємств, установ та організацій і соціальних фондів на засадах адресності й цільового використання.

Державні соціальні гарантії та державні соціальні стандарти й нормативи є основою для розрахунку видатків на соціальні цілі та формування на їх основі бюджетів усіх рівнів і соціальних фондів, міжбюджетних відносин, розробки загальнодержавних і місцевих програм економічного й соціального розвитку.

З метою забезпечення надання державних соціальних гарантій обчислюються такі **види нормативів витрат** (фінансування):

- нормативи фінансування поточних витрат на одного мешканця, а для окремих видів соціальних послуг — на одну особу, яка підлягає цьому виду обслуговування;
- нормативи фінансування поточних витрат на утримання мережі закладів освіти, охорони здоров'я, підприємств, організацій, установ соціально-культурного, житлово-комунального та побутового обслуговування;
- нормативи державних капітальних вкладень на будівництво закладів освіти, охорони здоров'я, підприємств, організацій, установ соціально-культурного, житлово-комунального та побутового обслуговування;

1.8.3. Державний моніторинг у сфері соціального страхування

З метою дотримання державних соціальних гарантій, оцінки ефективності державної соціальної політики, її впливу на рівень та якість життя в Україні здійснюється постійний державний **моніторинг** у сфері застосування й фінансового забезпечення державних соціальних стандартів і нормативів.

Порядок проведення моніторингу застосування державних соціальних стандартів і нормативів та його фінансове забезпечення визначається Кабінетом Міністрів України.

Основними засобами здійснення **моніторингу** є:

- щомісячна оцінка вартісної величини основних державних соціальних стандартів;
- ведення державного статистичного обліку щодо дотримання державних соціальних стандартів і нормативів;
- поточне коригування вартісних величин державних соціальних нормативів і нормативів витрат (фінансування) залежно від зміни цін та інших умов їх формування.

За результатами моніторингу здійснюється перегляд розмірів державних соціальних гарантій.

Відомості про розміри державних соціальних стандартів і нормативів, а також щодо результатів моніторингу їх застосування підлягають публікації в офіційних виданнях.

Контроль за дотриманням законодавства про державні соціальні стандарти й нормативи та державні соціальні гарантії здійснюється на засадах гласності органами державної влади та органами місцевого самоврядування із залученням громадських організацій і незалежних експертів.

1.8.4. Індексація у системі соціального захисту

Особливо слід відзначити **індексацію** як специфічну форму соціальних гарантій, яка свідчить про розвиненість форм розподілу в державі. Однак якщо держава не має механізму вилучення у виробника частини прибутку, одержаного від зростання цін, тоді індексація тільки збільшує інфляцію.

Індексація є частиною державної системи соціального захисту громадян. Вона спрямована на підтримання купівельної спроможності їх грошових доходів.

Індексація — це встановлений законами та іншими нормативно-правовими актами механізм підвищення грошових доходів громадян, що дає можливість частково або повністю відшкодувати їм підвищення цін на споживчі товари та послуги.

Для індексації грошових доходів населення використовується індекс споживчих цін і тарифів на товари та послуги. Такий індекс обчислюється на підставі статистичних спостережень за зміною цін у роздрібній торгівлі, на ринках тощо і не пізніше 10 числа місяця, що настає за звітним, публікується в офіційних періодичних виданнях.

Індексації підлягають грошові доходи громадян, що одержуються ними в гривнях на території України і не мають разового характеру; соціальна допомога (сім'ям з дітьми, з безробіття, тимчасової непрацездатності тощо); стипендії; оплата праці (грошове забезпечення); суми відшкодування збитків, заподіяних працівникові каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, а також суми, що виплачуються особам, які мають право на відшкодування збитків у разі втрати годувальника тощо.

Індексація проводиться, якщо індекс споживчих цін перевищив 105 відсотків (величина порога індексації).

Підприємства, установи та організації, що перебувають на господарському розрахунку, підвищують розміри оплати праці.

Організації і установи, котрі фінансуються за рахунок бюджетів різного рівня, підвищують розміри оплати праці за рахунок коштів відповідних бюджетів.

Громадські об'єднання підвищують розміри оплати праці за рахунок власних коштів.

Індексація пенсій і соціальної допомоги проводиться за рахунок Пенсійного фонду України, Фонду ЗДСС України, інших цільових соціальних фондів, а також коштів, що спрямовуються на їх виплату з бюджету.

Індексації не підлягають грошові доходи:

- від цінних паперів (крім державних);
- від здавання в оренду нерухомого майна;
- від ведення фермерського та підсобного господарства;

- від підприємницької діяльності.

Індексації підлягають грошові доходи в межах трикратної величини вартості межі малозабезпеченості.

Дохід, який дорівнює величині вартості межі малозабезпеченості, індексується повністю.

Якщо дохід перевищує величину вартості межі малозабезпеченості, то його частина у межах *подвійної* її величини індексується у розмірі 80%. Наступна частина доходу у рамках *потрійної* величини межі малозабезпеченості індексується у розмірі 70%.

Частина грошового доходу, що перевищує трикратну величину межі малозабезпеченості, індексації не підлягає.

Для індексації грошових доходів населення використовується **індекс**, що характеризує підвищення цін і тарифів на товари та послуги, які входять до складу мінімального споживчого бюджету.

Індекс споживчих цін обчислюється наростаючим підсумком з початку року на підставі статистичних спостережень органів державної статистики за зміною цін.

Контроль за додержанням законодавства про індексацію грошових доходів громадян здійснюється відповідними державними органами та профспілками.

Держава повинна гарантувати задоволення пріоритетних потреб громадян та суспільства, які вона не може повністю довірити кожному громадянину самостійно:

- а) здобуття загальної освіти;
- б) виховання дітей і підлітків;
- в) підготовка кадрів;
- г) організація охорони здоров'я і розвитку фізичної культури тощо.

Держава повинна сприяти підвищенню доходів окремих верств населення, які не можуть забезпечити життєвий рівень для себе і своєї сім'ї на рівні мінімальних соціальних стандартів незалежно від їх участі у процесі виробництва в таких формах:

- а) пенсії;
- б) різні види матеріальної допомоги;
- в) стипендії;
- г) грошові виплати та їхня індексація;
- г) пільги в оподаткуванні.

Завдання для перевірки знань

1. Скласти схему взаємозв'язку Закону України „Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування” та Закону України „Про страхування”.
2. Скласти схему взаємозв'язку Закону України „Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування” і Закону України „Про соціальні послуги”.
3. Визначити найбільш важливі аспекти підготовки фахівців для сфери соціального страхування в Україні.
4. Проаналізувати нормативну базу, що регулює систему загальнообов'язкового державного соціального страхування.
5. Визначальні риси Закону України „Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування”.
6. Загальна характеристика Закону України „Про соціальні послуги”.
7. Суб'єкти й об'єкти соціального страхування.
8. Функції соціального страхування як складової соціальної політики.
9. Перелічити принципи соціального страхування.
10. Дати визначення терміна „соціальне забезпечення”.
11. Дати визначення сутності соціальних гарантій.
12. Охарактеризувати види соціальних гарантій.
13. Діяльність волонтерів у сфері надання соціальних послуг.
14. Форми надання соціальних послуг.
15. Види соціальних послуг.
16. Що являють собою соціальні стандарти й соціальні нормативи?
17. Визначення поняття „індексація”.

Теми рефератів

1. *Визначення та формування системи соціального страхування.*
2. *Соціальне страхування: загальна характеристика та етапи розвитку.*
3. *Склад, структура, відносини в системі соціального страхування.*
4. *Економіка соціальної сфери: склад, напрямки розвитку в Україні.*
5. *Принципи й роль соціального страхування в економічній системі.*